

דברי פרידה מנשיא בית המשפט העליון, השופט אהרן ברק

מאת

מני מזוז*

כבוד נשיא בית המשפט העליון אהרן ברק, כב' הנשיאה הנכנסת השופטת דורית ביניש, כבוד הנשיאים בדימוס הנשיא לנדוי והנשיא שמגר, שופטי בית המשפט העליון בעבר ובהווה, שר המשפטים, פרקליט המרנה, ראש לשכת עורכי הדין, פרקליטים, עורכי־דין, קהל נכבד, משפחת ברק היקרה.

אנו נפרדים היום מנשיא בית משפט העליון, השופט אהרן ברק, לאחר שכיחן במשך עשרים ושמונה שנים כשופט, אחת־עשרה מהן כנשיא בית המשפט העליון. דומה שכל ניסיון לסכם היום את עשרות שנות פועלו של פרופ' אהרן ברק – כחוקר, כיועץ משפטי לממשלה, כשופט, ככותב וכמוביל חברתי – נידון מראש לכישלון. יבולן והשפעתן של שנים אלו, בדמות מאמרים והרצאות, פסקי דין וספרים המכסים יחדיו את כל תחומי המשפט, לא ייעלמו ולא ייפסקו עם פרישתו של הנשיא ברק מכס השיפוט, וימשיכו להשפיע וללוות אותנו עוד שנים רבות לאחר פרישתו. על כן אולי כלל אין צורך בסיכומים וראוי לנו להסתפק עתה אך בנקודות ציון אחדות, מעטות מתוך רבות, המאפיינות את דרכו ואת פועלו.

* * *

לא לעתים קרובות מזדמן לו לאדם לחוות רגע היסטורי. לעתים נדירות עוד יותר אדם יודע לזהות בזמן אמת שהרגע שהוא חווה הוא היסטורי. פרישתו של אהרן ברק מכס השיפוט היא ללא ספק רגע היסטורי כזה, וכולנו כאן – באולם זה המלא עד אפס מקום ומחוצה לו – חווים את הרגע הזה. כולנו באנו לחלוק כבוד לאדם שהיה לסמלו המובהק של בית המשפט העליון, של המערכת המשפטית כולה ושל שלטון החוק כערך, בעירן שבו נותרו לציבור הישראלי אך מעט סמלים.

היום אין אנו נפרדים רק מאדם ומשופט. אנו נפרדים היום מתקופה; מעידן בהיסטוריה של בית המשפט העליון ובהיסטוריה של מדינת ישראל כולה.

* דברים שנשא היועץ המשפטי לממשלה בבית המשפט העליון ביום 14.9.2006, בטקס הפרידה מהנשיא בדימוס אהרן ברק.

השפעתו של השופט ברק חורגת מתפקידו כשופט: הוא יצר מהפכה תודעתית-מקצועית בקרב ציבור המשפטנים כולו. משפטן שצמח בעידן ברק חושב אחרת, קורא אחרת טקסטים משפטיים, כותב אחרת ורואה אחרת את תפקידם של השופט והמשפט בחברה.

השופט ברק מסמל את המעבר ממשטר של כללים למשפט של ערכים. גם קודם לעידן ברק גיבש בית המשפט העליון והנחיל ערכים של שלטון החוק וכיבוד זכויות האדם, אך המהפכות שהוביל השופט ברק – בנושאים כמו זכות העמידה, השפיטות, תורת הסבירות, הפרשנות התכליתית והמהפכה החוקתית, והדיון בהם באלפי פסקי דין שעסקו בכל תחומי החיים – יצרו מציאות משפטית חדשה. הם יצרו שפה חדשה וכלים חדשים ויעילים יותר לקידום התפיסה של המשפט כמקדם ערכים וככלי לחינוך חברתי ולצדק חברתי, וזאת לצד תפקידיו המסורתיים.

* * *

השפעותיו של השופט ברק ניכרות הרחק מעבר לעולם המשפט. השופט ברק נמנה עם יחירי הסגולה שבכוח אישיותם ויכולתם האינטלקטואלית יצרו מהפכה חברתית ושינוי בתרבות הארגונית של החברה הישראלית כולה.

עם השנים נהפכה דמותו של אהרן ברק לגורם בעל השפעה מכוננת לא רק על השרה המשפטית אלא על החברה הישראלית כולה. ההיכרות עם פועלו ועם השפעותיו אינה מוגבלת לחוגים המשפטיים, והיא חוצה גבולות ונוכחת בכל שדרות החברה הישראלית. בחברה המשוועת לסמלים ולמנהיגים נהפך אהרן ברק ברבות השנים למנהיג, לסמל ולדמות מופת.

השופט ברק מגלם בדמותו ובפועלו – וכך הוא גם מזוהה בחברה הישראלית – כסמל לשלטון החוק ולערכים במדינת ישראל. ספק אם יש תקדים להשפעה כה מרחיקת לכת של שופט-משפטן על החברה שבה הוא חי ופועל.

קשה לחשוב על אדם נוסף בישראל שזכה וזוכה להערכה ולהערצה כה נרחבות וחוצות גבולות, וגם יריביו הקשים ביותר – ויש כאלה – רוחשים לו כבוד והערכה, בין השאר משום שגם הם עיצבו את האני המשפטי שלהם במידה רבה תוך התייחסות למשנתו.

השופט ברק הוא מהפכן מזן חריג משום שהוא אינו איש קצוות; הוא דווקא אדם של איזונים – בהשקפתו, בפסיקתו ובהתנהלותו האישית. הוא מהפכן, אך בניגוד לדמותם המקובלת של המהפכנים בהיסטוריה – שכוחם לא עמד להם לרוב במאבק היומיומי המתיש והשוחק ובשגרת הביצוע והיישום של המהפכה שהגו ויזמו – ברק הוא מהפכן שיטתי ומובנה. ברק הוא רץ למרחקים ארוכים, המציב יעדים ופועל בעקביות להגשמתם.

המחזאי ג'ורג' ברנרד שאו הביע פעם את דעתו על הקדמה באלה המילים:

האדם הסביר מסגל את עצמו לעולם; האדם הבלתי-סביר מנסה לסגל את העולם לעצמו. כיון שכך, כל הקדמה כולה עומדת על האדם הבלתי-סביר.

יש יותר משמץ אירוניה בכך שברק, המזוהה כל כך עם מונח "האדם הסביר", נופל במקרה זה דווקא להגדרתו של שאו את "האדם הבלתי-סביר".

* * *

סיפור חייו של אהרן ברק מייצג את התחנות המכוננות בחיי העם היהודי השב לארצו. סיפורו של הילד מקובנה שבליטא, בנם של לאה וצבי בריק, שניצל ממוראות השואה והגיע למעלת נשיא בית המשפט העליון של מדינת ישראל – זהו סיפור פנטסטי המכיל את כל היסודות של האתוס והמיתוס הישראלי: שואה ותקומה, גלות ועלייה, ציונות ומצוינות, יהדות ותרבות, שירות ציבורי מפואר השזור בתולדות המדינה, וסיומו בכהונה מזהירה בבית המשפט העליון.

בפסק דינו בפרשת לאור, שעסקה בסירוב של המועצה לביקורת סרטים ומחזות להתיר את הצגת המחזה "אפרים חוזר לצבא" – בין היתר בשל ההקבלה שנעשתה במחזה בין חייל גרמני-נאצי לחייל ישראלי – שיחף אותנו השופט ברק ברגע מאוד פרטי ואישי של ילד ניצול שואה:

אני עצמי, ילד הייתי בשואה, וחציתי גדרות וגבולות הנשמרים על ידי הצבא הגרמני, כאשר על גופי דברים שהעברתם אסורה. ההקבלה בין חייל גרמני העוצר ילד זה לבין חייל ישראלי העוצר נער ערבי צורבת את לבי. עם זאת, אנו חיים במדינה דמוקרטית, אשר בה צריבת לב זו היא לב ליבה של הדמוקרטיה. כוחה של זו אינה ההכרה בזכותי לשמוע דברי נועם, הערבים לאוזני. כוחה של זו בהכרה בזכותו של הזולת להשמיע דברים הצורמים את אוזני והצובטים את לבי.¹

שניים היו לקחיו העיקריים של אותו ילד יהודי מהגטו, ששרד את מלחמת העולם השנייה והיה עד וקרוב לפשעי מלחמה נוראים: חשיבות קיומה של מדינה לעם היהודי – וחשיבות הערך של כבוד האדם והצורך להגן עליו מכל משמר. דומה כי שני אלה הם יסודות מרכזיים בדרכו: סקירת ההכרעות החשובות בשלושים ואחת שנות כהונתו הציבורית, כמו גם בכתבתו, מעלה קו ברור ועקיב ליישומם של לקחים אלה. אלברט איינשטיין אמר פעם, בהרצאה שנשא תחת הכותרת "מדע ואושר" במכון

1 בג"ץ 14/86 לאור נ' המועצה לביקורת סרטים ומחזות, פ"ד מא(1) 421, 441 (1987).

הטכנולוגי במסצ'וסטס בשנת 1931, כי "על מנת שפרי רוח האדם יהיה לברכה לאנושות ולא לקללה, הדאגה לאדם ולגורלו חייבת להיות תמיד מטרתו הראשונה במעלה של כל מפעל מדעי".

הדאגה לאדם ולגורלו – היינו: ההגנה על זכויות האדם – אכן הייתה שזורה כחוט השני בתפיסת עולמו, בפסיקתו ובכתיבתו של השופט ברק בכל שנות עשייתו.

* * *

אהרון ברק, השופט ואיש הרוח, קרוב אולי יותר מכל דמות ציבורית אחרת בישראל לאידיאל האפלטוני של "המלך הפילוסוף", אשר "מטבע ברייתו הוא זכרון, קל לימוד, נדיב רוח, ידידים וקרובים של אמת, צדקה, אומץ לב ויישוב דעת".²

בספרו האחרון, שופט בחברה דמוקרטית, העיד על עצמו הנשיא ברק כי איננו פילוסוף,³ אך נראה כי התואר "שופט" צר מלהכיל את מלוא פועלו, את מנהיגותו האינטלקטואלית ואת השפעתו הציבורית-חברתית. ואפשר כי אהרון ברק הוא אכן "פילוסוף" – אולי לא במשמעות האקדמית דהיום אך לפחות במשמעות המקורית של המושג. דווקא בתפקידו כשופט וכנשיא בית המשפט העליון של מדינת ישראל הוא מימש את האידיאל הקלאסי ברבר הפילוסופיה כמעשה חברתי המתקיים תוך דיאלוג מתמיד עם הזולת.

אמנם הוא ספון לבד בחדרו שעה שהוא כותב בעיפרון את פסקיו במחברת שורות צהובה, אך כתיבה זו איננה נעשית בחלל ריק. כאשר השופט ברק כותב את החלטותיו, כמו גם את ספריו ומחקריו, הוא מקיים דיאלוג עם עמיתיו השופטים – אלו היושבים כיום על כס השיפוט כמו גם אלו שישבו על כס השיפוט בעבר. לדיאלוג זה אף שותפים – ואולי מבלי דעת – גם עמיתיו לעתיד, אלה שטרם תפסו מקומם על כס השיפוט אך אין ספק כי יעשו את מלאכתם על בסיס המורשת המשפטית של השופט ברק.

שותפתו האמיתית והראשונה במעלה של השופט ברק לאותו דיאלוג שהוא מקיים בפסקי הדין ובמחקרים שהוא כותב היא החברה הישראלית, על אורגניה ועל גוניה השונים. דיאלוג זה – שלעיתים הוא קשה ולעיתים כואב אך תמיד פורה ויצירתי – מעצב את דמותה של החברה ושל המדינה.

בדיאלוג זה, הנמשך על פני שנים, שזורות הסוגיות העומדות ביסוד דמותה של החברה. הנשיא ברק מדבר בקול אחד – קול האמונה בערך האדם ובערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, והחברה הישראלית מדברת – כטבעה של חברה אנושית, ובוודאי חברה מרובת שסעים כשלנו – כמגוון קולות. כך, עם השנים, ביד אומן, אהרון ברק מסתת בפסיקותיו ובכתביו את פניהן של החברה והמדינה.

2 אפלטון פוליטיאה כרך 1 383 (יוסף ליבס מתרגם, התשכ"ד).

3 אהרון ברק שופט בחברה דמוקרטית 11 (2004).

ועוד ראוי לציין כי הדיאלוג הזה אף חצה את גבולות ארצנו. כתיבתו המשפטית של ברק – בין אם בהחלטותיו השיפוטיות ובין אם בכתיבתו האקדמית הענפה – זוכה להערכה עצומה בקהילה המשפטית הבינלאומית. לכתיבתו, לפסקיו, לתורת הפרשנות שלו ולרעיונותיו המהפכניים לגבי תפקידו של בית המשפט ושל השופט בחברה דמוקרטית יש תהודה עולמית, והם מצוטטים רבות בפסיקה ובספרות המשפטית בכל רחבי העולם. על אלה זכה הנשיא ברק לאותות הוקרה רבים, בין היתר בפרס ארגון השופטים הבינלאומי ובאות הוקרה של בית הלורדים הבריטי.

בכך תרם הנשיא ברק רבות לכיסוס מעמדו בעולם של בית המשפט העליון הישראלי כבית משפט נאור, דמוקרטי ומתקדם, ובכך חיזק גם את מעמדה של מדינת ישראל בקהילייה הבינלאומית.

* * *

למילה "שופט" נודעו כתנ"ך שתי משמעויות: הראשונה קרובה למדי למשמעותה בימינו, כלומר: דיין, עושה משפט; המשמעות השנייה היא מנהיג. בשנותיו על כס השיפוט מימש הנשיא ברק את שתי המשמעויות, ובעשייתו השיפוטית היה לנו לשופט ולמנהיג, לפוסק הלכה ולמורה דרך.

עשרים ושמונה שנים שפט ברק את ישראל, כמעט שנות דור, ולא נס ליחו וכוחו עוד עמו. תקופה זו באה אל סיומה במצוות המחוקק, וכך תם לו עידן במשכן הצדק שכירושלים וכמציאות הישראלית. אנו נפרדים היום מרבה-החובל שהוביל במשך שנים רבות וארוכות את ספינת המשפט והצדק, שלטון החוק והדמוקרטיה בישראל, ועשה זאת ביד בוטחת, במנהיגות, ביצירתיות ובתבונה.

הספינה עודנה שטה. היא טרם הגיעה לחוף מבטחים. אפשר כי לא תגיע לעולם, ואפשר כי חוף מבטחים כלל אינו קיים והשיוט במרחכים הוא אינסופי.

הדרך צופנת סערות, צפויים ובלתי-צפויים. החברה הישראלית הייתה ועודנה חברה שסועה ורבת מחלוקות, ועל סדר יומה עדיין ניצב המאבק על עצם קיומה. המורשת של אהרן ברק – הכרעותיו, הלכותיו, הספרים שכתב והדוגמה האישית שנתן – מורשת זו תשמש מצפן וספר ניווט לבאים אחריו להמשיך ולהוביל לבטח את הספינה בים הסוער.

* * *

מסך יורד ומסך חדש עולה. היה שלום הנשיא היוצא, ברוכה תהיי הנשיאה הנכנסת, השופטת ביניש. פיקרון יקר ערך זה מופקד כעת למשמרת בידיך הנאמנות והאמונות.

בטוחני כי גם תחת הנהגתך ימשיך משכן צדק זה להיות מגדלור לחברה הישראלית, ודפים מפוארים נוספים יירשמו בספר דברי-הימים של בית המשפט ושל המדינה. אני מבקש לאחל לך, מכל הלב, הצלחה בניווט הסביבה בסערות ומשברי הים שעוד נכוננו לנו ובהתמודדות עם האתגרים הניצבים לפתחו של בית המשפט.

* * *

השופט אהרן ברק – אנו נפרדים ממך היום. חיילים נפרדים בהצדעה. אנשי חולין, אנשים של מילים, נפרדים במילים של ברכה ופרידה.

כה רבות ניתן לומר על ברק כאדם, ועל ברק כאיש רוח, כשופט וכמורה דרך, אך קצר המצע מהשתרע.

בשם כולנו, אנשי השירות המשפטי הציבורי שבעבר עמדת אתה בראשו – אני מבקש להיפרד ממך. בהוקרה, בהערכה, באהבה וגם בקצת עצב אני מבקש להודות לך על כל השנים שבהן הובלת את מערכת המשפט בחבונה ובאומץ, ועל המורשת המפוארת שאתה מותיר אחרך. קשה לדמיין את המשפט הישראלי ללא נוכחותך וללא תרומתך לעיצוב נורמות חיינו ותפיסותינו, תרומה שעוד מוקדם להעריך את מלוא שיעורה.

אסיים בנימה מעט אישית. זכיתי להיות תלמיד בכיתה שבה שתינו כולנו בצמא את דבריו של פרופ' ברק, המרצה הכריזמטי והמרתק; זכיתי להופיע במשך שנים רבות כפרקליט בפני השופט ברק, כשכל דיון היה חוויה אינטלקטואלית ואתגר מקצועי מרתק; וזכיתי גם לקיים עמו קשרי עבודה בעניינים שונים, וגם שיחות מחכימות ומרתקות בענייני עבודה וחולין.

רבותינו לימדונו כי אין אומרים אלא מקצת שבחו של אדם בפניו, ואני מעיד עלי כי מעולם לא מילאתי אחר מידת ה"מקצת" כמו במעמד זה.

הנשיא ברק – עוד לא תמו כל פלאיך, ובטוחני כי החברה הישראלית עוד תזכה להתברך בהמשך תרומתך ופועלך בכל עניין ותחום שבו תחפוץ לעסוק.